

РЕЦЕНЗІЯ

докторки економічних наук, професорки, завідувачки кафедри міжнародних відносин та дипломатії Західноукраїнського національного університету

Тулай Оксани Іванівни

на дисертаційну роботу Заставного Андрія Романовича на тему «Цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу», поданої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини»

Актуальність теми дослідження

Сучасні глобальні тенденції справляють визначальний вплив на різноманітні аспекти світового розвитку. У сфері міжнародних економічних відносин вони сприяють перетворенню традиційних економічних моделей та створенню нових форм економічної інтеграції, відкриваючи нові можливості для розвитку країн та регіонів. Глобальні торговельні та фінансові потоки, вплив технологій, інновацій та зростання сфери послуг створюють нові можливості для суспільного розвитку. Соціокультурні зрушення, розширення доступу до технологій та освіти, а також зміни у сфері зайнятості населення впливають на якість життя та соціальну динаміку країн. Економічні кризи, війни, терористичні акти, політичні конфлікти, пандемії та природні катастрофи трансформують світову й регіональну економіку. Екологічні виклики, пов'язані зі зміною клімату та вичерпанням природних ресурсів, вимагають від міжнародного співтовариства спільних зусиль для ефективного подолання їхніх наслідків.

Нові підходи щодо міжнародної безпеки, залучення міжнародних організацій та формування стратегічного партнерства сприятимуть посиленню співпраці або, навпаки, поглибленню геополітичних розбіжностей. Тому адаптація до нових викликів та можливостей є важливою складовою трансформації соціального, економічного й екологічного розвитку країн і регіонів. Близький Схід, з історією, що налічує тисячі років, має значний вплив на світову культуру й ідентичність. Регіон є фокусом уваги у сучасних міжнародних відносинах у контексті соціокультурного розмаїття та

політичних подій. Пізнання цієї регіональної цивілізації є важливим для встановлення взаєморозуміння у світі, де культурна різноманітність та політична взаємодія стають ключовими елементами глобальної стабільності.

На формування соціально-економічного ландшафту країн Близького Сходу впливає низка факторів, пов'язаних з геополітичним положенням, політичною нестабільністю, міжнародною співпрацею, соціокультурними особливостями, демографічними тенденціями, економічним потенціалом, інвестиційним кліматом, виробництвом та експортом енергоресурсів тощо.

З огляду на вищевикладене, дисертаційна робота, виконана Заставним Андрієм Романовичем на тему «Цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу» є актуальною та своєчасною.

**Зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами,
планами, темами**

Дослідження проведене в межах роботи з надання науково-професійних послуг за господарським договором «Надання консультативних послуг з питань роботи на платформі «NAZOVNI», яка є сервісом глобалізації українського бізнесу та головним інструментом просування експорту за кордон за сприяння українських посольств» (наказ ЗУНУ № 219 від 27.06.2023 р.) та за господарським договором «Геоелекономічні інтереси України та експортні можливості» (державний реєстраційний номер 0123U104400). Дисертаційну роботу виконано у відповідності до плану науково-дослідних робіт кафедри міжнародних відносин та дипломатії: «Стратегічні домінанти економічної дипломатії в контексті формування нової конфігурації світового порядку» (державний реєстраційний номер 0121U111026), у межах якої досліджено моделі економічної дипломатії та типи геостратегічної політики України в умовах нового світового порядку; «Новітні тренди розвитку міжнародних відносин» (державний реєстраційний номер 0123U100872), у межах якої сформовано рекомендації щодо

геополітичної та гео економічної фрагментації світу; а також кафедри міжнародної економіки: «Гео економічні та цивілізаційні виклики розвитку глобальної економіки» (державний реєстраційний номер 0121U111077), у межах якої охарактеризовано цивілізаційні виклики економічного розвитку країн Близького Сходу.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи Заставного Андрія Романовича дає змогу констатувати належний рівень проведеного дослідження та наявність наукової новизни. Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій базується на використанні сучасних теорій та концепцій міжнародних економічних відносин, працях вітчизняних та зарубіжних учених.

З метою обґрунтування результатів дослідження автором використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема: історико-логічний, філософський, у тому числі діалектичний, теоретичного узагальнення, системного аналізу, індукції та дедукції, порівняння, статистичного аналізу, економетричного моделювання, аналізу інформації, графічної візуалізації.

Автором опрацьовано достатню кількість літературних та статистичних джерел, аналітичної інформації щодо цивілізаційної парадигми й соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу, феномену глобалізації та основних складових міжнародних економічних відносин. Список використаних джерел налічує 226 найменувань, більшість з яких – іноземна література. Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію.

У дисертації розкрито теоретичні підходи до ідентифікації країн Близького Сходу в умовах формування нового світового порядку (с. 13-33), окреслено особливу роль цивілізацій у сучасному глобалізованому світі

(с. 16-18), показано вплив ділової культури у країнах Близького Сходу на розвиток міжнародних економічних відносин, розкрито проблемні аспекти формування стереотипів, наративів та міжкультурної комунікації на Близькому Сході (с. 25-33).

Заслуговує на увагу авторський підхід до дослідження впливу історичних чинників на соціальну й економічну політику країн Близького Сходу, що враховує особливості колоніальної політики європейських країн та історичну спадщину Османської імперії, які визначили специфіку розвитку регіону у сучасних умовах (с. 34-46).

У дисертаційній роботі обґрунтовано специфіку зовнішніх (геополітична динаміка, глобальні економічні тенденції, кліматичні зміни, пандемії, кон'юнктура світового ринку нафти, інвестиційна політика іноземних інвесторів, торгівля, тарифні обмеження) та внутрішніх (економічна політика, політична стабільність, демографічні тенденції, соціокультурні аспекти, інфраструктура) детермінант соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу в умовах відкритої економіки (с. 48-61).

Автором розроблено структурно-логічну схему цивілізаційного виміру соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу та з'ясовано методичні підходи до проведення поглибленого аналізу оцінювання впливу цивілізаційних детермінант на соціально-економічний розвиток країн регіону (с. 70-71). Це дало змогу провести факторний та канонічний аналіз щодо встановлення взаємозв'язку цивілізаційних детермінант і соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу (підрозділ 2.3). У роботі аргументовано, що країни Близького Сходу характеризуються значною стратифікацією та асиметріями розвитку (с. 84-91), у тому числі щодо забезпечення продовольчої безпеки (с. 100-106).

У процесі дослідження виокремлено безпекові виклики на Близькому Сході, що дало змогу визначити основних зовнішніх та внутрішніх акторів,

від яких залежить стабільність ситуації та соціально-економічний розвиток країн у регіоні (с. 130-145).

У дисертаційній роботі представлено результати системного аналізу інноваційного фінансового середовища у країнах Близького Сходу, висвітлено сучасні тенденції розвитку ісламських фінансів у регіоні (с. 147-159) та впровадження фінансових технологій (с. 159-163).

Практичну цінність мають результати дослідження, пов'язані з розвитком пріоритетних векторів співпраці України з країнами Близького Сходу. У цьому контексті автором наголошено на залежності зовнішньої торгівлі України від особливостей здійснення торгівлі у країнах Близького Сходу (с. 169-174).

Наукова новизна положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації

До найбільш вагомих результатів, що характеризують наукову новизну дослідження можна віднести:

- запропоновану методологічну послідовність дослідження, відповідно до якої соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу визначається цивілізаційними детермінантами, що включають східну духовність, унікальну історичну спадщину, ісламський релігійний компонент та віддзеркалюють норми, цінності, моделі поведінки та етнокультурні особливості;

- удосконалені теоретичні підходи до ідентифікації країн Близького Сходу в умовах зміни глобального ландшафту та регіональної динаміки, на основі яких визначено характерні для цих країн ознаки, деталізовано основні наративи та стереотипи, аргументовано важливість врахування унікальної історичної спадщини країн Близького Сходу та сформовано цивілізаційні детермінанти;

- проведене оцінювання взаємозв'язку цивілізаційних детермінант та соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу на основі композитного поєднання інструментів факторного та канонічного аналізу, що дало змогу виявити Фактор 1 (F1), який відображає соціально-економічний розвиток, та Фактор 2 (F2), який є ознакою цивілізаційних детермінант.

- виокремлені домінуючі ознаки формування інноваційного фінансового середовища у країнах Близького Сходу та особливості впровадження новітніх фінансових технологій у контексті ретроспективного аналізу, що дало змогу з'ясувати сучасні тенденції розвитку ісламських фінансів у регіоні та обґрунтувати роль цивілізаційних детермінант у цих процесах;

- визначення основних векторів реалізації Україною зовнішньоекономічної політики на Близькому Сході на основі періодизації розвитку відносин з країнами регіону та виокремлення основних характеристик для кожного етапу; окреслення за допомогою SWOT-аналізу сильних та слабких сторін, ідентифікація ризиків та можливостей щодо економічної співпраці України з країнами Близького Сходу.

Теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи

Теоретичні результати проведеного дослідження полягають у формуванні концептуальних засад пізнання цивілізаційних цінностей та розробці стратегічних векторів соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу. Практичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що результати дослідження дають змогу сформулювати дорожню карту просування економічних інтересів України в країнах Близького Сходу із врахуванням релігійних й культурних особливостей та активізувати розвиток партнерських відносин між суб'єктами господарювання України та країн Близького Сходу.

Результати дослідження, які мають прикладний характер, знайшли застосування у діяльності Державного підприємства «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв» (довідка № 132/МУ від 12.07.2023 р.), Управління стратегічного розвитку міста Тернопільської міської ради (довідка № 100/2 від 28.09.2023 р.); громадської організації «Україна по-арабськи» (довідка № 115/11/23 від 04.10.2023 р.), Торгово-промислової палати України (довідка № 3114/10 від 14.10. 2023 р.). Основні положення та результати дисертації використано у навчальному процесі Західноукраїнського національного університету (довідка № 126-31/1386 від 26.06.2023 р.).

Повнота викладення основних наукових результатів дисертації в опублікованих працях

Результати дисертаційної роботи опубліковані у 16 наукових працях загальним обсягом 7,3 д. а. (з яких особисто автору належать 4,05 д. а.), у тому числі: 6 праць – у наукових фахових виданнях, 1 публікація – в іншому виданні, 1 публікація – у науковому періодичному виданні іншої держави і 8 публікацій за матеріалами міжнародних й всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Профіль видань та зміст наукових праць відповідає встановленим вимогам щодо повноти висвітлення отриманих результатів дисертаційної роботи на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини».

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності

Текст дисертаційної роботи Заставного А. Р. за результатами перевірки на наявність текстових запозичень не містить запозичень без належного посилання на джерела та відповідає принципам академічної доброчесності.

Усі наявні у роботі посилання на джерела зроблені із дотриманням норм законодавства про авторське право та суміжні права.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

1. На с. 31 автор зазначає: «Рівень освіти в країнах Близького Сходу значно відрізняється між країнами. В межах регіону спостерігаються відмінності в освітньому рівні, рівнях грамотності, доступі до якісної освіти. Якщо в країнах Затоки рівень грамотності є високим, то, наприклад, в інших регіонах, у тому числі де триває війна чи наявні конфлікти, діти не мають можливості для здобуття навіть початкової освіти, відсутня належна інфраструктура та фахові кадри, зберігається гендерна нерівність у доступі до освіти тощо». Водночас наукове значення роботи було б вищим, якби автор навів статистичні дані щодо освітньої складової людського потенціалу у країнах Близького Сходу.

2. До внутрішніх детермінант соціально-економічного розвитку регіону автор відносить якість державного управління, в тому числі природними ресурсами (с. 49), а на с. 141 справедливо зауважує, що «...володіння природними ресурсами не є запорукою забезпечення економічного зростання в багатьох країнах цього регіону». Проте у дисертаційній роботі належної уваги цим аспектам не приділяється.

3. У дисертаційній роботі автор наголошує на міждисциплінарному характері: 1) системних детермінант (с. 50); 2) цінностей у країнах Близького Сходу, які є «...основними елементами цивілізаційного виміру соціально-економічного розвитку» (с. 62); 3) структурно-логічної схеми цивілізаційного виміру соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу (с. 71). Проте автор не приділяє уваги конкретизації міждисциплінарних зв'язків та не зазначає, чому саме опанування міждисциплінарного підходу є важливим у контексті досліджуваних аспектів.

4. На с. 136 (рис. 3.3) автор виокремлює основні чинники напруженості в регіоні Близького Сходу (зростання ролі позарегіональних учасників, передусім США; поширеність нульового суперництва та конкуренції між регіональними учасниками; існування глибоких економічних вразливостей у кількох місцях регіону) та зазначає, що кожен них «...підсилює інші, сприяючи небезпечним ескалаціям та конкуренції між регіональними акторами й учасниками поза регіоном». Вважаю, що робота мала б більшу наукову цінність, якби автор деталізував особливості окреслених взаємозв'язків у контексті реалізації регіональної безпекової політики.

5. У сучасних умовах фінансова інтеграція є важливою складовою економічного розвитку країн Близького Сходу. Слушною є думка автора, що «формування процесу фінансової інтеграції на Близькому Сході відбувається під впливом різних чинників, але важливу роль відіграють регіональні ініціативи» (с. 147). Проте дослідження впливу чинників, які не пов'язані з регіональними ініціативами, у дисертаційній роботі не знайшло логічного розвитку та належного обґрунтування.

Загалом вищезазначені дискусійні положення та зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи, важливості отриманих висновків і практичних рекомендацій.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Заставного А. Р. на тему «Цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу», представлена на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини» є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає встановленим вимогам. Робота виконана на належному теоретичному рівні й має практичне значення. Тему дисертації розкрито у повному обсязі.

Проведений аналіз дисертаційної роботи дає змогу зробити висновок, що представлена дисертація відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р., а її автор – Заставний Андрій Романович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини».

Рецензент:

**докторка економічних наук, професорка,
завідувачка кафедри
міжнародних відносин та дипломатії
Західноукраїнського національного університету**

Оксана ТУЛАЙ

Підпис: Оксана Тулай
Завідувачка

НАЧАЛЬНИК
ЗАГАЛЬНОГО ВІДДІЛУ

Анна Сецик